

mål+mæle

Løftebrud

Er den nye regering skyldig i løftebrud? Et ordentligt svar kræver en præcis forståelse af, hvad et løfte er. Klaus Kjøller leverer begge dele på *side 6.*

Det er ikke en naturlov

at Mål og Mæle nr. 4 når at udkomme før jul. Det er en stråmand. Lars Brink fortæller om det retoriske fif på *side 8.*

Stemmedannelse

har ikke kun noget med valgløfter at gøre, men også med diplofoni, sangerknuder og almindelig hæshed. Københavns Universitets stemmejern Jenny Iwarsson fortæller om logopædens arbejde på *side 12.*

Årets ord 2011

Ommer, udlændingesservice, askeramt – alle har været Årets ord. Hvad skal det være i år? *Europaminister?* Eller hvad med *Stripperkongen?* Læs *side 26,* og indsend selv bedre forslag.

Mål og Mæle i Sverige

Svenskerne har netop fået et imponerende sprogatlas, som dækker stort set alle aspekter af svensk sprog og sprog i Sverige. Det kan vi godt være misundelige over. Kjeld Kristensen præsenterer værket på *side 27.*

Sprogligheder	2
Løftebrud	6
Stråmænd	8
Når logopæden hører stemmer	12
Fleksrummet	17
Grammatiske r-fejl	18
Årets ord	26
Sprogene i Sverige	27

Velkommen!
Skilt i kantinen på
Det Humanistiske
Fakultet, Københavns Uni-
versitet

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S
 E-mail: ce@hum.ku.dk

? Frederætsja

Jeg undrer mig hver gang jeg tager toget ved Fredericia, over at denne by i DSB's højtaleranlæg betegnes »Frederætsja«. Og det er vist også en almindelig udtale i øvrigt. Der er ikke noget t i navnet. Navnet må være en afledning af *Frederik*, så hvis der indgik et k i udtalen, ville det ikke forbavse så meget. Hvor kommer da denne t-lyd fra?

Med venlig hilsen
 Tue Eriksen
 Århus

! Udtalen varierer ganske meget. I de københavnske Movia-busser Linje 1A og 15 siges der i højtaleren »Frederik-sjagade«, hvad der undertiden giver anledning til hovedrysten eller samtale mellem ellers tavse buspassagerer. Men »Frederiksja« har i århundreder været en udtaleform, som blandt rigsmålstalende altid har været en mindretalsudtale. Den henter naturligvis sit rationale i den direkte relation til Frederik 3., som grundlagde byen. Tidligere kunne byen også kaldes Frederiks Odde, ligesom stavformen Frederits har haft betydelig udbredelse.

I dag udtaler de fleste det latiniserede bynavn »Frederætsja«; en anden variant, »Frederætsja« er ikke så hyppig, men foretrækkes af mange lokale. Hvis jeg skulle anbefale en udlænding en af varianterne, måtte det blive »Frederætsja«.

JL

? Så

I sit repetitionskursus om klassiske danske citatfejl (*Mål og Mæle*, 2011 nr. 2) føjer Erik Hansen en ny til, nemlig at så i *Den signede Dag*, strofe 3, vers 2: »og var så hvert blad en tunge«, skal udtales med lukket å og betydelse 'på samme måde'. Det har ingen støtte i versrytmen på dette sted i nogen af salmens øvrige 12 strofer, for her står der overalt en daktyl (en

versfod med trykfordeling som ordet »sig-ne-de«. Og et tryksvagt så med åbent å giver udmærket mening: »hvis hvert træ i skoven var levende, og man dernæst eller altså (dvs. i konsekvens heraf) antager, at hvert blad på dem var en tunge, kunne de dog ikke prise Gud tilstrækkeligt«. Grundtvigs forlæg, dagevisen fra svensk og dansk middelalder (str. 5 i Hans Thomissøns salmebog 1569), har heller intet, der bestyrker Hansens indfald. Grundtvig indrømmede gerne åbent sin umusikalitet (se Arthur Arnholtz i årbogen *Grundtvig-Studier* 1952), men han kunne slå takt og har næppe været usikker i sin strofe 3. Hans placering af så sammesteds i vers 6 viser, at han behersker versemålet fuldt ud. At opfatte vers 2's »var så« som to trykstærke stavelser i træk (en spondæ) er mere end for-tænkt – det er forkert.

Flemming Lundgreen-Nielsen
pensioneret docent,
Københavns Universitet

! Når min gamle kollega og vor førende Grundtvig-forsker oplyser at Grundtvig ikke kunne drømme om at lave en spondæ, så giver jeg mig uden videre. Min læsning af sætningen er sprogligt fuldt mulig, men annulleres altså her af versemålet. Jeg kunne bare have taget de sidste linjer i samme strofe: »thi evig nu skinner livets lys/for gamle og så for unge«. Ordet så betyder her 'også', 'på samme måde' – og skal udtales derefter.

Og så skal jeg bede om undskyld-

ning for mit sjusk med at udlægge In-gemann som forfatter til »Kimer, I klokker«. Det er jo også Grundtvig!

EH

? Svulstighedssygen

Mange journalister og efterhånden også »almindelige« mennesker lider af en slags sproglig »svulstigheds-syge«, hvor ord pustes op, og det, de egentlig dækker over, glemmes. Man siger fx

lovgivning, når man blot mener *lov*

problemstilling, når man blot mener *problem*

målsætning, når man blot mener *mål*

på nuværende tidspunkt, når man blot mener *nu* eller *i øjeblikket*.

Er dette en udbredt tendens?

Peter Mikkelsen,
Ålborg

! Det er snarere en udbredt tendens, at mennesker irriteres over andres sprog (indsæt selv en virtuel smiley, som redaktionsprincipperne forbyder os at bruge).

Vi tror ikke, der er belæg for at sige, at vi er midt i en »sproglig neo-barok«, som man kunne kalde en sådan tendens.

Men det er oplagt, at eksemplerne i spørgsmålet ikke er enestående. Det er ikke usædvanligt, at trendsættere, pinger og pampere bruger mere generelle ord og udtryk, end de har dækning for. Hvis man mener 'lov', men

bruger ordet *lovgivning*, så skifter man ikke alene fokus fra den håndgribelige lov til lovgivningsprocessen, men bruger også et mere omfattende ord end nødvendigt. Denne tendens til abstraktion har desuden fået næring i den antiautoritære bølge efter 1960'erne, fordi man gerne markerer, at verden er større, end udsagnene om den. Man diskuterer måske et konkret problem, men ønsker at betone, at dette problem er en del af flere andre problemer, og derfor taler man *omkring* hele *problematikken* og *sådan*. Så kan man i hvert fald ikke beskyldes for snæversyn. På den anden side risikerer man at tabe fokus og klarhed. Se artiklen om 68'er-klicheer i *Mål og Mæle* 16. årgang nr. 1.

Sproglig svulstighed som i barokken er der dog slet ikke tale om. Barokken var både i stilistik, billedsprog, ortografi og høflighedsfraseologi et overflødigshorn ud i verbalt vokseværk. Se bare denne afskedssalut fra 1716:

»Af dessen Aarsager er jeg i allerdybeste Ydmyghed anlediget med ydmyge Fordristning at søge min Tilflugt til de høje Herrer, som hidtildags er bleven betjent med mit Øl, underdanig bedendes, at de ville have den store Naade for mig og højgunstig meddele mig og herpaa, det jeg vil haabe skulde afvende den mig paaførte og agtende, paa det mit Hus og Krambod herefter lige som tilforn kan være til Deres Tjeneste, beder om Forladelse for og lever jeg saa stedse Deres Excellencers mine naadige Herrens og Velyndere Deres underdanige

og ydmygste Tjener« – på nudansk: *please!*

Det kan godt være, at de lange og tunge formuleringer er udtryk for afsenderens ydmyghed og store investering i kommunikationsakten. På den anden side ville det nok skabe endnu mere irritation, hvis vi modtog sådanne e-mails i vores indboks. Der er altså et punkt, hvor kurven knækker.

Vi er altid farvet af vores egne interesser og antipatier, når vi betragter sprog. Et andet eksempel, der minder om læserens, er den tidligere badmintonspiller og OL-guldvinder Poul Erik Høyer, der som senere kommentator ret konsekvent brugte den lange og mere formelle participiumsform *være nødsaget til* frem for den mere mundrette *være nødt til*, og det i en sammenhæng, der er uformel (der forekommer mange spontane udbrud som *nøøj!* i kommentatorsprog). Det irriterede en del.

For at beskrive *tendenser* må man imidlertid finde en metode, der tager højde for, at vi er farvede og selektive, og som derfor udvælger materiale helt tilfældigt. Dernæst skal materialet gennemgås efter ensartede kriterier. Men det er en ordentlig og vanskelig mundfuld at skulle igennem med hensyn til et så bredt spørgsmål. Så det er næppe nogensinde blevet gjort. Med andre ord: spørgsmålet kan nok besvares, men ikke med hverken *ja* eller *nej*.

KF og CE

! Felix

I *Mål og Mæle* 2011 nr. 2 kritiserer Michael Lerche Nielsen mine konklusioner i artiklen Vincent og Josephine om den effekt kongehusets navnevalg har i befolkningen. Pointen i kritikken er at han mener jeg har lagt for stor vægt på nogle udsving i popularitetskurverne for navnene *Felix* og *Isabella*.

Jeg kan til en vis grad give ham ret i hans kritik, men nogle aspekter i hans indlæg er problematiske. Hele mit svar på Michael Lerche Niensens kritik kan findes på nettet:

<http://nfi.ku.dk/ansatte> → Birgit Eggert → Publikationer → Vincent og Josephine.

Birgit Eggert

mål+mæle

ISSN 0106-567X

Hjemmeside: www.malogmaele.dk
eller www.maaalogmaele.dk

REDAKTION:

Kasper Boye, Carsten Elbro, Ken Farø,
Erik Hansen og Jørn Lund.

TYPOGRAFISK DESIGN: Henrik Birkvig

SKRIFT: FF Olsen

EKSPEDITION OG ABONNEMENT:

Studenterafdelingen, Det Humanistiske
Fakultet, Københavns Universitet,
Njalsgade 80, 2300 København S.
Tlf. 35 32 91 45.
E-post: maaalogmaele@hum.ku.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 190,00 kr. for årgang 2011.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S
ce@hum.ku.dk

Tryk: Grafisk - KUA

Løftebrud

Af Klaus Kjøller

Den nye SRSF-regering som tiltrådte i begyndelsen af oktober 2011, er af oppositionspolitikere og medier blevet mødt af en omfattende kritik for løftebrud. Kritikken drives ikke af en akademisk interesse for at udforske løfter. Kritikken skyldes konkurrencen om vælgerne. Hvis vælgerne synes at en politisk aktør har begået løftebrud, så mister den politiske aktør troværdighed hos vælgerne, og stemmerne vandrer så andre steder hen.

For at bryde et løfte må man have givet et løfte. Og for at kunne give et løfte skal man opfylde flere betingelser, bl.a. disse:

1. Det man lover at gøre, skal være en handling, H, i en fremtidig situation, S.
2. H skal have værdi for den man giver løftet til.
3. H må ikke være noget som ville ske af sig selv.
4. H skal være noget som man er i stand til at levere.

Man bryder sit løfte om at gøre H, hvis man undlader at gøre H. Også ved løftebrud er der flere betingelser som skal være opfyldt, bl.a. disse:

- a. Situationen S er indtrådt
- b. Både den oprindelige løftegiver og løftemodtager eksisterer i S.

Disse betingelser for løfter og deres eventuelle brud er alle parter enige om. Den politiske strid om løftebrud eller ej, gælder derfor udelukkende om en politisk aktør har eller ikke har overholdt disse betingelser.

Hvis regeringen anklages for brud på løfter i valgkampen, så kan et regeringsmedlem – som bl.a. beskæftigelsesminister Mette Frederiksen har gjort – afvise med argumentet: »Regeringen blev først dannet efter valgkampen og har holdt alle løfter som den siden har afgivet.« Det er altså en afvisning af at løftebrudsbetingelse b er opfyldt.

Den liste over op til 13 brudte valglofter som nogle medier har lavet, er altså alle løfter som påstås at være brudt af S og SF som jo gik til valg sammen. Rent teknisk kan regeringen – med Mette Frederiksens argument – afvise at have begået ét eneste af dem. Mange vælgere vil dog afvise Frederiksens argument som ordkløveri og bortforklaring. Denne afvisning beror dels på, at de relevante løfter er afgivet af politikerne, før de dannede regering, dels på at S-SF ganske vist ikke er regeringen, men at de tilsammen har klart flertal *internt* i regeringen, og at regeringen tegnes af statsministeren. Den sidste del er det springende punkt.

Den største strid om løftebrud eller

ej, handler om løftebetingelse 3 og 4 og løftebrudsbetingelse a. Det kan illustreres med minister for by, bolig og landdistrikter Carsten Hansens skriftlige løfte til sin valgkreds på Fyn om at ville bevare det lokales sygehus' akutfunktion. Ordlyden af det personligt signerede dokument (dateret 5/10 2010) er således:

»**Valgløfte.** Jeg afgiver hermed løfte om, at akutfunktionen på Svendborg Sygehus skal bevare, hvis Socialdemokratiet kommer til magten ved næste valg.« (med originalens »bevare« for *bevares* bevaret).

Erklæringen er udstedt på Folketingets brevpapir. Den blev bl.a. bragt på forsiden af Fyns Amtsavis i valgkampen. I et tv-interview i januar 2011 bakkede Helle Thorning-Schmidt fuldt op bag Carsten Hansen.

Efter valget er det så blevet klart at der ikke vil blive givet penge fra regeringen til at Svendborgs akutfunktion kan bevares. Det er op til Regionen selv om man vil bevare – og betale – den. Og det var det også inden Carsten Hansen afgav sit skriftlige løfte.

De vælgere som modtog løftet i valgkampen, er gået ud fra at både løftebetingelse 3 og 4 var overholdt, dvs. Hansen lovede ikke

- noget som ville ske under alle omstændigheder, fx at regionen selv kunne betale.
- noget som han ikke var i stand til at levere.

Her har det så senere været let for

oppositionen og medierne at overbevise mange af S-SF's vælgere – især på Fyn – om at de tog fejl på begge punkter. Effekten af dette er at Carsten Hansen – og til dels også Thorning – har lidt en alvorlig skade på troværdigheden.

Løftebrudsbetingelse a er i spil hver gang S-SF forsvarer sig med at alle jo hele tiden har vidst at deres valgløfter kun kunne blive gennemført hvis de fik 90 mandater. Argumentet er altså at den situation som deres løfter forudsatte, aldrig er indtrådt, og at det derfor er urimeligt at vælgerne kræver løfterne indfriet. Carsten Hansen kunne således rent teoretisk fremføre til sit forsvar at når han i løftepapiret skriver »hvis Socialdemokratiet kommer til magten ved næste valg«, så betyder det »hvis S får 90 mandater«. Men denne udlægning af at komme til magten, strider jo åbenlyst mod partiets officielle sejr retorik om at de vandt magten ved valget. Derfor kan Carsten Hansen i praksis ikke bruge dette forsvar.

Opinionsmålinger tyder klart på at mange vælgere ikke har accepteret argumentet »fordi vi ikke fik 90 mandater« i regeringens første tid. Det skyldes ikke at vælgerne ikke kender og respekterer reglerne for løfter og løftebrud. Men enhver enkel regel om sprogbrug skal jo fortolkes på en ofte nuanceret virkelighed. Og mange vælgere fortolker åbenbart løftebrudsbetingelse b på den måde at de synes at S-SF udgør en så stor del af SRSF-regeringen – 17 ud af i alt 23 ministre, og desuden har statsministerposten –

at regeringen burde have holdt flere af S-SF's løfter.

Vælgerne vil som følge af alle løftebruddene let kunne få en opfattelse af at man har brudt løfterne fordi man foretrak magten. Vælgerne går ud fra at S-SF har handlet rationelt, dvs. har gjort hvad de selv fandt mest hensigtsmæssigt. Det alternativ som enhver vælger let kan få øje på, var jo at S-SF havde valgt at sige nej til magten, og så i stedet – med intakt troværdighed – havde blæst til fortsat kamp for bl.a. alle de 13 nu, muligvis, brudte løfter.

Spørgsmålet om løftebrud kan derfor besvares således: Thorning kan rent formelt have ret i at hun ikke har brudt nogen løfter. Men for mange af

de vælgere som gav hende deres stemme, er hendes forsvar irrelevant. Vælgerne synes at hun alt for let har ofret for mange af sine erklærede mål (= løfter) for at få magten. Derfor kaldes hun løftebryder.

Det kunne hun have undgået. Hun kunne have tydeliggjort at hun lovede *at arbejde for* at H ville ske, snarere end at hun ville gennemføre H. Det er normalt den slags løfter, politikere reelt er i stand til at give hvis betingelse (4) skal være overholdt. Men mange vælgere vil åbenbart gerne tro, at politikerne har mere i deres magt.

Klaus Kjøller (f. 1944)
lektor i moderne dansk sprog
og sprogbrug,
Københavns Universitet

Stråmænd

Af Lars Brink

For et par år siden udtalte en politiker til Jyllandsposten: »Det skal ikke være en naturlov, at forældre har ret til at se deres børn.«

Dette kaldes i retorikken – læren om overtalelseskunsten – *en stråmand*. Ordet bruges om enhver forvrængning af en andens holdning, sådan at denne bliver lettere at argumentere imod. Fx om et fejlцитat, eller hvis et *piger elsker...* gendrives i

formen *alle piger elsker...*

Piet Hein har oven i købet lavet et helt gruk om stråmanden:

En yndet form for polemik
består i det probate trick
at dutte folk en mening på
hvis vanvid alle kan forstå.

Stråmanden bruges især om den raffinerede variant at forvrænge andres holdning til noget indlysende tåbeligt,

hvorpå man skyder den ned – men sådan, at man slet ikke nævner, at nogen har den pågældende holdning – man lyver ikke, man skyder den bare ned. Men derved må tilhørerne nødvendigvis tro, at nogle *har* den tåbelige holdning. Hvorfor? Fordi snydepelsen misbruger det, der i sprogvidenskaben kaldes *adressat-relevansen*: at man kun siger noget, man mener har interesse for ens modtager (adressat).

13 eller 10 fingre?

Jeg fortæller ikke min kone, at jeg har 13 fingre, for det er løgn, og det har hun ingen interesse i. Jeg siger heller ikke, at jeg har 10, for det ved jeg, at hun ved. Jeg kan sige, at det er tirsdag i dag, men kun, hvis jeg tror, hun er i tvivl. Nuvel. Alle mennesker ved, at det ikke er en naturlov, at forældre har ret til at se deres børn, men hvis man siger det – og samtidig overholder adressat-relevansen – så må man mene, at nogen mener det. Tilhørerne tror derfor, at afsenders modstandere *har* den pågældende holdning, ligesom de erkender, at den er skudt ned. (Den er jo »skør«). De overser, at holdningen er så forvrænget, at ingen voksen kan have den, og at en evt. modstander-holdning derfor er uantastet.

»Du kunne godt have ventet på mig!«. Denne sætning er stort set umulig at benægte, men i kraft af adressatrelevans-reglen tilkendegiver afsender, at modtager alligevel benægter den (= Det var umuligt for mig at vente på dig). Reelt mener

afsender: 'Du *burde* have ventet', men den påstand er farligere for ham, for den er nem at benægte.

»Danmark skal ikke isolere sig«, er en populær stråmand, både brugt mod EU-modstandere og aktuelt mod Søren Krarup og hans storfamilie.

Politikeren ovenfor pådutter andre, at det pågældende er en naturlov. Den forsinkede antyder, at hans modtager mener, at det var ham *umuligt* at vente. Og i sidste eksempel tilkendegives det, at visse tumper mener, at Danmark bør isolere sig.

Fraseologiske stråmænd

Stråmands-argumentet er dybt indgroet i de europæiske sprog. Det findes sågar i mange fraser, dvs. etablerede ordforbindelser. En far kan således bede sin søn dæmpe sig med et »La vær å skrig. Jeg er ikke døv!«. Det fungerer sikkert udmærket – lyd-dæmpende, men den lille verbale begmand er uberettiget. Faderen ved jo godt, at sønnen ved, at faderen ikke er døv; argumentet for lyd-dæmpning er derfor ikke adressat-relevant, men hen i vejret. Her er nogle fremmedsprogede eksempler: *Ich bin doch kein Idiot!, I'm not made of wood!, Do I look like your mom?*

*Jeg kan ikke trylle!
 Det er ikke et tagselvbord!
 Det er ikke nogen gavebod!
 Det her er ingen legeplads!
 Din mor arbejder ikke her!
 Står der »idiot« på ryggen af mig?*

Benægtede

Overhovedet er stråmænd med *ikke* populære: *Jeg er ikke tankelæser!* – *Jeg har ikke øjne i nakken!* – *Du har ikke astrallegeme!* (nu gammeldags, = 'Du er ikke gennemsigtig!'. Et astrallegeme antoges af visse gamle filosoffer at være en mellemting mellem sjæl og legeme). Man kan også bare finde på noget, som man indlysende ikke er: *Vi er ikke tiggere/vagabonder/sigøjnere!*

Positive

Men positive stråmænd er der heller ikke mangel på: *Der må være en grænse!* (Ja, selvfølgelig, men hvor, og hvorfor dér?) – *Vi må være realistiske!*: oftest tomt – i diskussion er der vel ingen, der bekender sig til uvirkeligheden – men det *kan* sikkert i ny og næ fjerne modtagers drømmerier) – *Lad os nu være mennesker!* (kun stråmand efter dets pålydende betydning, normalt er den faktiske betydning nærmest = 'Lad os nu være menneskelige', og dét er desværre ingen selvfølge). Det berømte *Jeg er et menneske, og intet menneskeligt skal være mig fremmed* (Terents) begynder med en stråmand, hvis det er tænkt som argument. Jeg, Lars Brink, er også et menneske, og jeg trives bedst ved at være uvidende om mange ting.

En lille anekdote

Man kan kombinere stråmanden med retoriske spørgsmål og meget andet som i følgende retoriske perle:

En dansk ambassadør med familie

stod i 1964 i Skopje i stor trængsel på en jernbanestation. En togmand servicerede en hel del mennesker før ambassadøren, der til sidst udbrød: »Are we second class?«

Det retoriske spørgsmål er jo reelt = 'Vi er *ikke* andenklasses-mennesker'. Dét er en stråmand, da togmanden må formodes ikke at have rubriceret den velklædte familie således. Samtidig rummer udsagnet to morsomme præsuppositioner (forudsætninger) – der ikke holder: 1) At togmanden overhovedet opererer med en menneskelig 2. klasse. Ganske vist vurderer vi alle hinanden med hensyn til moral, dygtighed, skønhed og så videre, men en håndfast »2. klasse« opererer selv ikke sociologer med. 2) At togmanden, hvis han alligevel gør, finder det naturligt at servicere sekunda-klassen sidst. – Om knebene virkede, kan jeg desværre ikke huske.

Men vi skal ikke være høje i hatten. Stråmændene lurer på os alle. Ingen holder sin sti ren. Men lad os alligevel prøve!

Begrebshistorie

Ordet *stråmands* oprindelse er nogenlunde klar. Oprindeligt var det slet og ret en 'mandsdukke af strå', dels brugt som fugleskræmsel, dels som en slags voodoo-dukke forestillende en fjende. Det kunne også, sjældent, slet og ret bruges i betydningen 'høstarbejder' og før 1850 også om en uduelig, evt. impotent mandsperson. Alle disse er nærmest forældede nu (se *Ordbog over det Danske Sprog*).

Den eneste levende betydning i almensproget er 'fupmager':

'person, der i forretningsforhold (mod betaling) udgiver sig for en anden, fx som ejer af en ejendom, som redaktør af en avis o.l.'

I provisorietiden under diktator Estrup (1885-1894) var det almindeligt, at oppositionens aviser blev udgivet af en stråmand, der så måtte gå i fængsel, hvis den sande redaktør kritiserede regeringen for groft.

Den retoriske betydning har imidlertid en anden forgænger, nemlig 'indbildt nem modstander' med flg. belæg i *Ordbog over det Danske Sprog*:

Det polemiske bliver ... mere og mere en Kamp mod Vejrmøller og selvlavede Straamænd, som det er saare let at slaa sig selv til Ridder paa. (1939)

Dette er jo så godt det samme som den retoriske betydning, der må komme heraf og ikke direkte af fupmager-betydningen.

Tysk og engelsk

Fupmageren hedder også på tysk *Strohmann*, så mon ikke der er en forbindelse her? I så fald er det en grov fejloversættelse, idet tysk *Stroh* betyder 'halm'! (Men dansk havde som vist alle de konkrete baggrunds-betydninger). Engelsk har også cirka de samme konkrete betydninger som dansk, men kalder fidusmageren for *puppet*, *front man* eller *stooge*. Hvem

der helt konkret har fundet på at kalde en indbildt modstander(s mening), som er let at besejre, for en *stråmand* engang før 1939, ved jeg ikke, men han har formentlig talt engelsk.

Stråmand i retorisk betydning er sjældent i danske retorikbøger. Men nærmest standard i engelsksprogede: *straw man*. Hvilket atter understreger, at den retoriske betydning ikke kommer af fupmager-betydningen, men af de ældre landbrugsbetydninger eller den militære: Ved træning med bajonet brugte man strå-mænd.

*Lars Brink (f. 1945)
professor i nordisk*

Når logopæden hører stemmer

Af Jenny Iwarsson

Da jeg forleden henvendte mig til et bilværksted på Amager og gav en kort beskrivelse af den foruroligende lyd, jeg havde registreret i min bil, svarede bilmekanikeren hurtigt, at der med stor sandsynlighed var tale om et kugleleje i venstre forhjul, som skulle skiftes. Efter en kort prøvetur, hvor mekanikeren selv fik lyden at høre, kom han ud af bilen uden mindste tvivl om, at hans gæt var rigtigt.

Ud over en vurdering af selve lyden kan man forestille sig, at bilens model og alder også spillede ind i formuleringen af denne hypotese sammen med information om, hvordan problemerne var opstået, f.eks. over tid snarere end lige pludseligt. På samme måde har læger gennem mange århundreder på et delvis auditivt grundlag stillet diagnose på hjerte og lunger, gennem præcist at have lært sig at kende lyden af f.eks. en insufficient hjerteklap eller indsnævninger i luftrørene.

Inden for stemmelogopædien har analyse af afvigende stemmekvalitet (*dysfoni*) ligeledes en lang tradition. Audiologopædiuddannelsen beskæftiger sig med en række tale-, sprog- og kommunikationsvanskeligheder, hvoraf stemmelidelser er en del. Gennem grundig træning kan audiologopæden optræne det, som den

danske stemmepædagog Egil Forchhammer kaldte et *røntgenøre*. Det vil sige, at man inden for visse rammer kan høre, hvordan svælget, struben og stemmelæberne ser ud, på basis af et grundigt kendskab til taleapparatets anatomi og fysiologi.

Hvad røntgenøret hører

Vi har alle været ude for at få en hæs stemme, f.eks. i forbindelse med en almindelig forkølelse. I disse tilfælde bliver stemmens toneleje typisk kortvarigt lavere, end vi er vant til, på grund af at stemmelæberne er hævede og dermed vibrerer langsommere. Kvindens stemmeleje i tale ligger normalt omkring 220 Hz, og mandens en oktav lavere, omkring 110 Hz. Kvinder, som har røget gennem mange år og udviklet varige hævelser i form af ødemer på deres stemmelæber, fortæller ofte, at de bliver opfattet som mænd i telefonen, som følge af det lave toneleje. En *grov* stemmekvalitet vidner om et par grove stemmelæber. På *Mål og Mæles* hjemmeside (www.malogmæle.dk) kan man høre et eksempel (1) på en grov stemmekvalitet hos en kvinde med ødemer på stemmelæberne. I dette eksempel ligger stemmelejet meget lavt (middelværdi omkring 150 Hz).

Den almindelige forkølelse, der

sætter sig på struben, kaldes på medicinsk sprog »akut laryngit« og går som oftest over af sig selv. Der findes dog 10-15 andre stemmelidelser, som lyder forskelligt, har forskellige årsager, og som skal behandles forskelligt. Når audiologopæden vil beskrive stemmekvaliteten på en præcis måde, er »hæshed« ikke en tilstrækkeligt beskrivende term. I den auditive stemmeanalyse bliver stemmekvaliteten derfor vurderet efter en bestemt procedure og en bestemt protokol, hvor audiologopæden noterer opfattet grad (0, 1, 2 eller 3) af parametrene *luftfyldt, hyperfunktional, hypofunktional, skurrende, diplofonisk, knirkende, grov, afonisk, og registerbrud* (se beskrivelserne nedenfor). Desuden bliver stemmeleje og stemmestyrke vurderet, ligesom en række andre talekarakteristika.

Den auditive analyse af stemmer er meningsfuld som diagnoseværktøj, fordi et bestemt auditivt træk modsvares af et fysiologisk fænomen. En del af stemmeforskningen fokuserer på at definere de auditive termer fysiologisk og akustisk. Gennem inspektion af stemmelæberne (*laryngoskopi*) kan svingningsmønstret filmes f.eks. med stroboskopisk lys. På denne direkte måde kan man verificere den auditive analyse. Den stroboskopiske undersøgelse viser detaljer i slimhindebølgen og er væsentlig blandt andet for at opdage ondartede forandringer. Inden for stemmeforskningen studerer man også stemmelæbernes svingninger indirekte, gennem såkaldte *glottogrammer*, med

teknikker som f.eks. inversfiltrering eller elektroglossografi, og lyden kan analyseres akustisk, gennem f.eks. smalbåndsspektrogram og forskellige såkaldte perturbationsmål, der måler små tilfældige afvigelser fra periode til periode i stemmelæbesvingningerne.

Hører computere bedre?

I forbindelse med at brugervenlige akustiske computerprogrammer er kommet på markedet de seneste årtier, er den auditive analyse blevet kritiseret blandt andet for at være subjektiv. En aktuell undersøgelse har dog vist, at en gruppe lyttere, som gennemgår konsensustræning, kan opnå en høj grad af enighed i bedømmelserne (Jenny Iwarsson & Niels R. Petersen. »Effects of Consensus Training on the Reliability of Auditory Perceptual Ratings of Voice Quality«. Artikel i tryk i *Journal of Voice*). Gennem konsensustræning med blandt andet referencestemmer, der eksemplificerer de forskellige stemmekvaliteter og -grader, kan lytternes indre standarder således matches og »kalibreres«.

I et samarbejde mellem stemmefaggruppen ved Center for specialeundervisning i Roskilde, Øre-nærehalskirurgisk afdeling ved Køge sygehus og Audiologopædiuddannelsen ved Københavns Universitet, har man allerede i 2003 udviklet et referencemateriale med dysfoniske stemmekvaliteter i form af en CD som er egnet til lyttetræning for audiologopæder (se fx Inge Ernst Kølle m.fl. i

Dansk Audiologopædi, dec. 2003, s. 4-13.)

På mange øre-næse-hals-klinikker og kommunikationscentre bruger man i dag en kombination af auditive, fysiologiske og akustiske analyser i stemmeundersøgelsen for at kunne dokumentere og kvantificere stemmens kvalitet på en relevant måde, f.eks. før og efter behandling. Laryngoskopi er afgørende for præcist at se, om der er tale om en organisk forandring, men den auditive stemmeanalyse er afgørende for at vurdere graden af et funktionelt bidrag, dvs. hvad i stemmekvaliteten der skyldes måden personen bruger sin stemme på. Det er f.eks. en typisk adfærd, at man presser stemmen for at kompensere for et luftspild, som i sig selv kan have en organisk årsag. Den auditive analyse er derfor også vigtig, når logopæden skal bestemme udformningen af et hensigtsmæssigt og individuelt tilpasset undervisningsforløb.

Hvad røntgenøret ser

Hvad siger så de forskellige auditive træk om stemmelæberne? Jo, en luftfyldt stemmekvalitet er et tegn på, at stemmelæberne ikke møder hinanden effektivt, men lader for megen luft passere. Det er manglende lukke i stemmelæberidsen. Et kraftigt luftspild får man således f.eks. ved en lammelse, hvor den ene, eller i sjældne tilfælde begge, stemmelæber mangler bevægelighed efter en skade på recurrensnerven, der forsyner stemmelæbemusklen. I lydeksempel

2 (på Mål og Mæles hjemmeside) høres en kraftigt luftfyldt stemmekvalitet hos en kvinde med recurrensparese. En mindre grad af luftfyldt stemme kan typisk være en følge af hævelse på den ene eller begge stemmelæber. Det kan være tale om en cyste eller en polyp, der buler ud på stemmelæbens kant og hindrer stemmelæberne at mødes helt, når de vibrerer. I lydeksempel 3 høres en moderat luftfyldt stemmekvalitet hos en kvinde med slimhindeforandringer på stemmelæberne som følge af allergi.

Det kan også være tale om noduli, også kaldet »sangerknuder«, som giver et timeglasformet mangellukke i stemmelæberidsen som følge af små, godartede forandringer på begge stemmelæber. Ved denne diagnose vil stemmen også typisk være *hyperfunktionel*, eftersom noduli opstår som følge af megen, kraftig, presset og ofte også hurtig tale. I lydeksempel 4 høres en hyperfunktionel og luftfyldt stemmekvalitet hos en kvinde med noduli. Især i sekvensen »uenige om, hvem af de to« høres den hyperfunktionelle og pressede kvalitet.

Når stemmen omvendt lyder »slap« som følge af for lidt muskelaktivitet i stemmelæberne, kaldes stemmen *hypofunktionel*. En skurrende stemmekvalitet indeholder støj som følge af uregelmæssige vibrationer, der normalt ellers er regelmæssige ved stemmedannelse. I lydeksempel 5 høres en skurrende stemmekvalitet hos en mand med papillo-

mer på stemmelæberne. *Diplofoni* indebærer at de uregelmæssige svingninger skaber et mønster, sådan at øret opfatter to grundtoner samtidigt.

Knirken lyder, som når man trækker en pind over et stakit, og kan forekomme både ved normalt udseende stemmelæber og stemmelæber med øget masse. Stemmelæbernes svingningscyklus ved knirken karakteriseres af en lang lukket fase og en lille flow-amplitude. Typisk forekommer knirken f.eks. i slutningen af en frase, før en vejtrækning, hvor trykket i lungerne synker. Ved at lære at bruge udåndingsmusklerne kan man dog undgå knirken ved i stedet at bruge et større luftflow.

Afoni betyder fravær af fonation eller afbrud i fonationen, dvs. at stemmelæberne ikke svinger. Ved *total afoni* taler den ramte med hviskestemme, hvilket blandt andet kan skyldes et såkaldt konversionssyndrom, som har psykiske årsager. Ved *intermitterende afoni* derimod er det typisk enkelte stavelser, som bliver ustemt. Det kan ske, når slimhinden i stemmelæberne er stiv og fortykket og dermed vanskeligt kan sættes i vibration, med mindre lungetrykket tilpasses disse ændrede forhold. I lyd eksempelt 6 høres en stemme med intermitterende afoni hos en kvinde med noduli. Det er stavelserne »prøve kræft(er)«, der er afoniske.

Registerbrud betyder, at stemmen ufrivilligt »knækker« og skifter mellem fuldregister og randregister under tale. Det kan høres fx hos unge

mænd, hvis stemme er i overgang, men også hos kvinder med manglende stabilitet i stemmen.

Stemmen som ørefang

Når man én gang har fået trænet sit røntgenøre med henblik på stemmeafvigelser og kontinuerligt har fået bekræftet eller afvist sine auditive hypoteser ved visuel inspektion af stemmelæberne, er det svært ikke automatisk at analysere det, man hører. Tilsvarende analyserer bilmekanikeren sandsynligvis lyden af enkelte biler på vej hjem fra arbejde. Jeg vil her tillade mig at dele nogle uformelle refleksioner over varierende stemmekvaliteter. Det er nemlig mit indtryk, at de afvigende stemmekvaliteter er blevet et mere almindeligt indslag i det offentlige rum, f.eks. i medie billedet.

Hvis ambitionen er at skille sig ud fra mængden, kan en speciel stemmekvalitet selvfølgelig være en god ting. På den måde kan en speakerstemme i et radioprogram eller i markedsføringen af et produkt give en signatur, en identitet, som er let at huske og genkende. I denne branche skal stemmekvaliteten gerne matche det »brand« som produktet har. I DR's børne- og ungdomskanal Ramasjang kan man ikke sjældent høre programledere med den hyperfunktionelle og luftfyldte stemmekvalitet, der er typisk for noduli. Dette er interessant, da programmernes indhold og tempo i sig selv ofte er højt og intenst. I sprogbrugen kan noteres udtryk af typen »vi gi'r den

gas«, »lad os fyre den af«, »der er godt gang i den« osv. Programledernes stemmekvalitet sender således det samme signal indirekte, nemlig med en stemmekvalitet, som i sig selv sandsynligvis er resultatet af et intenst, presset, ekspressivt liv i et højt tempo. Det er dog svært at sige, hvor bevidst dette match er fra afsenderens side.

Stræben efter en personlig lyd er slet ikke et nyt fænomen inden for populærmusikken. Det måske mest kendte eksempel er den walisiske sangerinde Bonnie Tyler, som i interview har fortalt, at hun blev kronisk hæs efter en operation for sangerknuder i 1977. Sandsynligvis fik hun arvæv på sine stemmelæber i forbindelse med operationen. I modsætning til hvad hun frygtede, nemlig at dette ville ødelægge hendes karriere, blev hendes skurrende stemme en guldgrube. Arvæv på stemmelæberne forhindrer det yderste lag af slimhinden i at bevæge sig frit, hvilket giver uregelmæssige stemmelæbesvingninger og et lille luftspild, evt. med indslag af afoni. Mange unge sangere fra hele verden har opsøgt Bonnie Tyler gennem årene i håb om at opnå hendes stemmekvalitet gennem undervisning, men uden samme held.

Et andet eksempel er Janis Joplin, hvis stemme blev mere og mere hæs under hendes karriere som følge af et hårdt liv med alkohol, tobak og stoffer. Jo hæsere hendes stemme blev, des mere jublede publikum, og da stemmen var mest luftfyldt, hyperfunktionel og skurrende i f.eks.

»Mercedes Bendtz«, stod hun på sin karrieres top. Dette var, kort før hun døde af en overdosis heroin i 1970.

Fascination af afvigende stemmekvaliteter kan også ses i det danske tv-program X-faktor. Programideen er her, at tusindvis af håbefulde unge sangere får nogle sekunder til rådighed til at overbevise tre dommere om, at de bør gå videre i konkurrencen. Det forekommer mig, at det er mere reglen end undtagelsen i dette program, at stemmer med et gennemgående luftspild eller måske islæt af skurren eller afoni, bliver beskrevet af dommerne som gode, interessante og personlige. De musikalske kvaliteter og en del andre faktorer er selvfølgelig ikke uvæsentlige, men en personlig stemme (*et brand*) hos sangeren synes at være en betingelse for at blive tildelt epitetet, for at have X-faktor. Jeg må indrømme, det er sket, når dommerne i X-faktor har sagt »Du har fået en gave med den stemme!« at mine logopædiske ører har givet mig tanken: »Gave? Hun har da fået noduli.«

Jenny Iwarsson (f. 1969), ph.d.,
adjunkt i logopædi,
Københavns Universitet

Den sproglige iagttagelse

■ Ny læserklumme

Vi modtager indimellem breve fra læserne, der hverken er egentlige spørgsmål til brevkassen eller artikelmanuskripter. Det er blot små, men ofte fine iagttagelser om sprog og sprogbrug. Vi har nu taget konsekvensen og indført en særlig genre til korte læseriagttagelser, som vi hermed opfordrer til at indsende til redaktionen. Vi garanterer hverken trykning eller svar på ikke-udnyttet materiale, og vi forbeholder os ret til at beskære og redigere frit i det indsendte stof.

Vi skal først en tur med S-tog sammen med Kent Morsøe fra Køge:

Fleksrummet

Af Kent Morsøe

I S-toget mødes man i forreste vogn af følgende meddelelse: Fleksrummet er kun til dig med cykler, kørestole eller barnevogne«. Den besked er der flere ting galt med.

Det første problem er, at afsenderen sammenblander et individuelt med et kollektivt perspektiv: Modtageren tiltales med *du*, men efter pronomenet tales der om cykler, kørestole eller barnevogne, altså pluralis. Det er temmelig usandsynligt, at passageren kommer slæbende med to cykler, mens det er så godt som

umuligt, at kunden ankommer med to eller flere barnevogne eller kørestole.

Det andet problem har også med perspektivsammenblanding at gøre, men på en anden måde end før. Her er det nemlig den lovlydige passager, der mindes om noget, han eller hun i forvejen gør rigtigt: nemlig bruger fleksrummet. Det må modtageren gerne, for modtageren er jo via relativsætningen netop defineret som den, der ankommer med de nævnte køretøjer. Den egentlige adressat, altså den, der misbruger rummet til blot og bart at sidde eller stå i, bliver slet ikke tiltalt.

Hvorfor ikke bare skrive følgende: »Fleksrummet er kun for passagerer med cykler, kørestole eller barnevogne«? Man kan altså ikke altid få det hele: intim adressering og præcis, generaliserende sprogbrug. Det er vel i orden, at offentlige påbud, forbud og henstillinger har en lidt formel og almen karakter?

Grammatiske *r*-fejl

Af Jørgen Schack

Alle større danske undersøgelser af skoleelevers stavefærdighed har vist at der er ganske særlige vanskeligheder knyttet til bogstavet *r*. I 1983 udgav Henrik Löb fra Danmarks Pædagogiske Institut en rapport med den sigende titel *Bogstavet r – det største staveproblem*. Rapporten er den femte og sidste i en række af analyser af folkeskolens afgangsprøve i retstavning, 1978 (FSA 1978). I rapporten konkluderes det bl.a. at den stavefejl der begås hyppigst af elever i folkeskolens ældste klasser, »falder i bogstavsekvensen -re(r), når denne gengiver det tryksvage [ø]«. Der er altså tale om fejl som fx »flimre« for *flimrer* og »urer« for *ure*. Tab af *r* forekommer ifølge rapporten seks-syv gange hyppigere end indsættelse.

De fejl der i stavefejlsliteraturen omtales som *r-fejl*, er af vidt forskellig karakter. De fleste af fejlene skyldes forskellige nyere udviklinger i rigsmålsudtalen som har medført lydlig sammenfald og dermed gjort forholdet mellem tale og skrift endnu vanskeligere. Det kan være fejl som »desvære« for *desværre*, »severe« for *servere* og »retunerer« for *returerner*. De netop nævnte *r*-relaterede fejl stammer fra et materiale som ligger til grund for en ny stavefærdighedsundersøgelse som er omtalt nedenfor. I det følgende vil vi dog udelukkende

beskæftige os med de suverænt hyppigst forekommende *r*-fejl, nemlig de grammatiske, dvs. fejl i ordenes (især verbernes) bøjningsformer.

Undersøgelsens materiale

Grundlaget for den følgende kortfattede redegørelse for grammatiske *r*-fejl er en stikprøve af folkeskolens afgangsprøve i retskrivning, 2008 (FSA 2008). Det indsamlede materiale fra denne prøve er udgangspunktet for en større samlet undersøgelse af skoleelevers stavefærdighed (se Jørgen Schack og Anita Ågerup Jervelund: *Elevernes stavefærdighed i FSA 2008, Dansk Noter 3/2010, 50-54*). Resultaterne fra denne undersøgelse sammenlignes med Danmarks Pædagogiske Instituts undersøgelse af FSA 1978.

FSA 2008 blev besvaret af i alt 62.307 elever. Vores stikprøve omfatter samtlige besvarelser fra Silkeborg Kommune, i alt 755, svarende til 1,2 % af det samlede antal besvarelser. En sammenligning af karakterfordelingen for stikprøvens 755 elever med karakterfordelingen for samtlige 62.307 elever viser at der kun er meget små afvigelser i de enkelte karaktergrupper, og vi antager derfor at stikprøven er repræsentativ.

FSA 2008 indeholder i alt 90 prøveord. 46 af de 90 prøveord er indeholdt

i en diktat, som falder i to dele: en tekstdiktat (9 prøveord) og en indsætningsdiktat (37 prøveord). De resterende 44 prøveord er fordelt på forskellige retskrivningsopgaver, bl.a. en kommaopgave, en opgave i »rigtig form«, en korrekturopgave og en ordklasseopgave. Vores undersøgelse omfatter i første omgang kun prøvens diktatdel. Denne del kan nemlig bedst sammenlignes med FSA 1978, som er en ren indsætningsdiktat.

For de grammatiske *r*-fejls vedkommende har vi suppleret materialet fra FSA 2008 med 238 besvarelser af retskrivningsprøven fra 2010 (FSA 2010). Besvarelserne stammer fra 5 skoler på Fyn. Stikprøven fra FSA 2010 kan på grund af sin relativt beskedne størrelse næppe gøre krav på repræsentativitet, men den er alligevel et godt supplement til materialet fra 2008, ikke mindst fordi den indeholder hele 7 prøveord (5 verber og 2 substantiver) med den vanskelige sekvens *-re(r)*.

Prøveordenes sværhedsgrad

For så vidt muligt at gøre prøven ens i sværhedsgrad fra gang til gang udvælger Undervisningsministeriets opgavekommission for dansk (læsning og retskrivning) i hver prøve et antal ord fra 4 kategorier: (1) »lette ord«, (2) »middelsvære ord«, (3) »svære ord«, (4) »meget svære ord«. Kategori 3, »svære ord«, omfatter bl.a. »ord med vanskeligere bøjningsformer«, og det betyder at verber som ender på *-re*, og mange substantiver som ender på *-r*, *-re* eller *-rer*, normalt mindst reg-

nes som »svære ord«. Sådanne ord kan naturligvis også være »meget svære« hvis de indeholder yderligere vanskeligheder; det kan fx være ordformer som *diagnosticerer* og *S-togspassagererne*.

Der er mange faktorer som har indflydelse på ords stavemæssige sværhed, og enkeltords relative sværhedsgrad er derfor meget vanskelig at forudsige. Opgavekommissionens antagelser om prøveordenes sværhedsgrad (som udmønter sig i de 4 ovennævnte kategorier) viste sig imidlertid at holde stik. I FSA 2008 giver kategori 4-ord (fx *miljø-* og *forureningsproblemerne*) samlet set anledning til signifikant flere fejl end kategori 3-ord (fx *repræsenteret*) osv. Ser man på prøveordene hver for sig, er der dog enkelte undtagelser. I tabellen nedenfor ses de 10 sværeste prøveord i FSA 2008. (I kolonnen »Forkert form« er anført forkerte stoveformer som forekommer hos over 5% af eleverne, se figur 1).

Prøvens næstsværeste ord, *vis* (i sammenhængen *en vis ensretning*), er ifølge opgavekommissionens detaljerede retningslinjer for kategorisering af prøveord et »middelsvært ord«: Det er ikke lydret (da vokalen er »e«), men det er hjemligt, kort og indeholder ingen stumme bogstaver. Men pga. af ordets lydlige sammenfald med *hvis* (konjunktion og pronomen) har ikke mindre end 53,1% af eleverne skrevet det med *h-* (»en hvis ensretning«). Ord som strukturelt set er relativt lette, kan altså i praksis vise sig at være meget svære. I kommende

Korrekt form		Forkert form	
ændrer	40,7 %	ændre	55,0 %
vis	42,9 %	hvis	53,1 %
miljø- og forureningsproblemerne	46,6 %	miljø og forureningsproblemerne	9,9 %
		miljø og forurenings problemerne	5,3 %
social- og sundhedsvæsen	50,3 %	social og sundhedsvæsen	16,4 %
		socialt- og sundhedsvæsen	6,1 %
restauranter	55,9 %	resturanter	16,2 %
		restaunter	6,0 %
		restaurant	5,2 %
leverandører	58,2 %	leverandøre	13,4 %
		leverandør	7,0 %
madvarer	64,8 %	madvare	30,7 %
repræsenteret	65,2 %	repræsenteret	11,5 %
forskellene	66,2 %	forskellende	15,2 %
sådant	67,6 %	sådan	30,1 %

Figur 1

prøver bør *vis* og en række andre ord som måske »burde« være ret lette, men som af forskellige (forklarlige) årsager notorisk skrives forkert, derfor henføres til kategori 3 eller 4.

FSA 2008

Som det fremgår af tabellen ovenfor, er det sværeste prøveord i FSA 2008 præsensformen *ændrer* (i sammenhængen *Sproget er en levende størrelse, der konstant ændrer sig*). Kun 40,7% af eleverne har stavet ordet rigtigt. Det fremgår også at den lave rigtighedsprocent altovervejende skyldes udeladelse af præsens-*r* (hos 55% af eleverne). FSA 2008 indeholder endnu en præsensform af et *-re*-verbum, nemlig *rører* (i sammen-

hængen *de nyskabelser og tendenser, der rører sig i samfundet*). Her er rigtighedsprocenten imidlertid betydeligt højere (68,9). Også her skyldes størsteparten af fejlene udeladelse af præsens-*r*, men dog »kun« hos 19,1% af eleverne. Præsens af *røre* udtales ofte enstavet, og fejlvarianten »*rør*« forekommer da også hos 9,3% af eleverne. I vores materiale er der flere klasser hvor varianten »*rør*« slet ikke forekommer, og omvendt er der klasser hvor den forekommer påfaldende hyppigt. Noget tyder på at lærerens udtale i diktatsituationen har spillet ind i dette tilfælde. I FSA 2008 er der én infinitivform af et *-re*-verbum, nemlig *servere* (i sammenhængen *der kan servere mad fra hele kloden*). 80%

af eleverne stavede prøveordet *servere* rigtigt. 5,4 % af fejlbesvarelsener bestod (helt eller delvis) i indsættelse af *-r* («serverer»: 4,2 % + »severer»: 1,2 %). Tallene bekræfter således at fejlagtig indsættelse af *r* forekommer langt sjældnere end fejlagtig udeladelse (jf. ovenfor). Og som det fremgår, gælder dette også i tilfælde hvor en infinitivform optræder uden infinitivmærket *at* (der af mange elever bruges som pejlemærke for indsættelse/udeladelse af *-r*).

Også ved substantiverne er grammatiske *r*-fejl almindelige. I tabellen nedenfor ses de almindeligste fejl i 3 eksempler fra FSA 2008: *leverandører* (i sammenhængen: *mange leverandører af forbrugsgoder*), *madvarer* (i sammenhængen: *i supermarkederne er variationen af madvarer enorm*) og *computere* (i sammenhængen: *For få år siden var computere således ukendte*):

Korrekt form		Forkert form	
<i>leverandører</i>	58,2 %	<i>leverandøre</i>	13,4 %
		<i>leverandør</i>	7,0 %
<i>madvarer</i>	64,8 %	<i>madvare</i>	30,7 %
<i>computere</i>	77,4 %	<i>computer</i>	10,1 %
		<i>computerer</i>	8,6 %

Substantivernes pluralisformer dannes som hovedregel ved tilføjelse af *-e*, *-(e)r* eller ingenting. I fejlvarianterne er alle typer repræsenteret. Varianten *»leverandør«* og *»computer«* skyldes dog næppe at eleverne har valgt et forkert mønster (ingen-ting); de skyldes sandsynligvis at

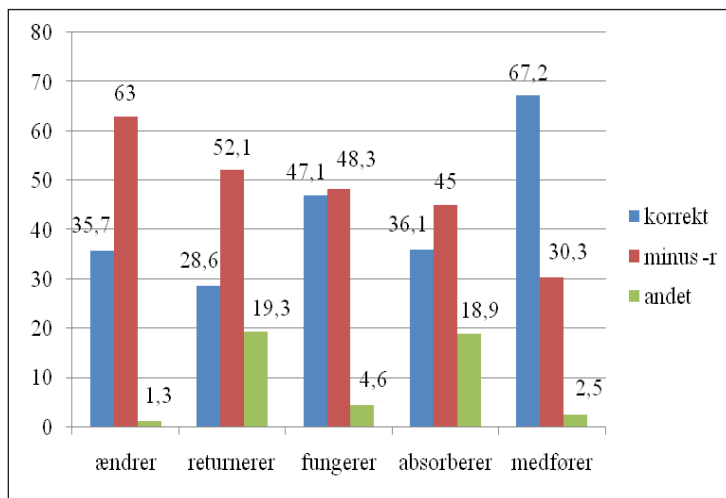
-r(e) generelt skaber usikkerhed mht. endelsens skrevne form. I diktater ser man i øvrigt ikke sjældent at et prøveord er skrevet i sin opslagsform på et sted hvor konteksten kræver en bøjlet form (eleverne slår prøveordet op og glemmer at tage hensyn til konteksten). Det kan imidlertid ikke forklare at knap en tredjedel har skrevet *»madvare«* i stedet for den korrekte form *madvarer*. I *Retskrivningsordbogen* (2001) er *madvarer* nemlig et pluralisord, ligesom fx *armkræfter* og *badbukser*, og ved et opslag finder man derfor ikke formen *»madvare«*.

FSA 2010

FSA 2010 udmærker sig som nævnt ved at indeholde hele 7 prøveord (5 verber og 2 substantiver) med den vanskelige sekvens *-re(r)*.

De 5 *-re*-verber i FSA 2010 optræder alle i præsens, og en af formerne optræder også i FSA 2008, nemlig *ændrer*. I diagrammet nedenfor er de 5 præsensformer anført med procenttal for henholdsvis korrekt form, udeladelse af *-r* og *»andet«* (dvs. diverse fejlvarianter). Kombinationen af *»minus -r«* og *»andet«* (dvs. fejl i både bøjningsendelse og stamme) fremgår ikke af diagrammet men er talt med under *»andet«*. Sådanne kombinationer finder man ved 3 af de 5 prøveord, *absorberer*, *returnerer* og *ændrer*. Forekomsterne er imidlertid ubetydelige (2 ud af 238, dvs. 0,8 %, i alle 3 tilfælde).

Igen er prøveordet *ændrer* topscorer, denne gang med udeladelse af *-r* i 63 % af besvarelsenerne. Den letteste af

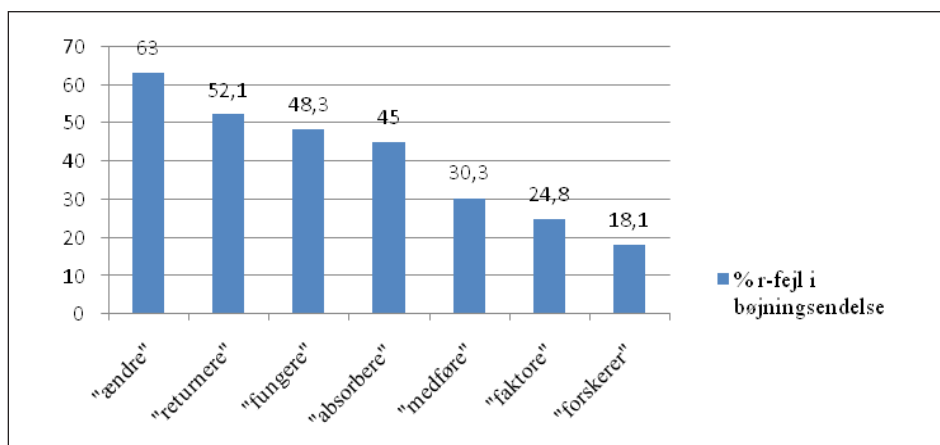

mer. Eleverne har forståeligt nok haft sværere ved at stave de fremmede stammer *re-* *tuner-* og *ab-* *sorber-* (især finder vi de *r-* *relaterede* fejlvarianter »*retuner-*« og »*absorber-*«). Men den stærke tilbøjelighed til at

de 5 præsensformer er *medfører*, hvor udeladelse af *-r* forekommer i 30,3 % af besvarelserne.

Tallene i søjlerne »andet« viser hvor vigtigt det er at skelne mellem »ord« og ordformer når det drejer sig om stavemæssig sværhed. De hjemlige ordstammer *ændr-* og *medfør-* frembyder ingen nævneværdige proble-

udelade præsens-*r* i prøveordet *ændrer* bevirker at *ændrer* og *absorberer* samlet set er omtrent lige svære at stave (rigtighedsprocenterne er henholdsvis 35,7 og 36,1): Stammen *ændr-* er lettere at stave end stammen *absorber-*, men det er til gengæld lettere at føje præsensendelsen *-er* til *absorber-* end til *ændr-*. Ser vi på de sam-

Figur 4.

lede rigtighedsprocenter for *ændrer* og *medfører* (hvis stammer er omtrent lige lette at stave), bevirker vanskelighederne ved at danne præsensformen *ændrer* en forskel på hele 31,5 (*ændrer*: 35,7, *medfører*: 67,2).

I FSA 2010 er der som nævnt 2 substantiver med sekvensen *-re(r)*: *faktorer* (i sammenhængen: *og sammen med andre faktorer udgør det en trussel mod klimaet*) og *forskere* (i sammenhængen: *Derfor arbejder mange forskere på at finde løsninger i form af nye energikilder*). Formerne giver som forventet anledning til problemer, men som det fremgår af figur 4, er de grammatiske *r*-problemer som hovedregel større ved verberne (i præsens) end ved substantiverne.

FSA 2008 og 2010 sammenlignet med FSA 1978

Også i FSA 1978 er grammatiske *r*-fejll den dominerende fejltipe. I tabellen nedenfor ses de 5 sværeste prøveord i 1978-diktaten:

Korrekt form		Forkert form	
passagererne	33,5 %	passagerne	30,5 %
		passagerene	19,6 %
kontrollørerne	42,2 %	kontrollørene	18,4 %
		kontrolørene	6,2 %
flimrer	48,5 %	flimre	37,8 %
		flimmer	5,6 %
konduktørerne	51,8 %	konduktørene	29,8 %
intercitytoget	60,7 %	intersititoget	6,6 %
		Intercitytoget	5,4 %

Som det fremgår, er de dominerende fejl i de 4 sværeste prøveord *r*-relate-

rede (inkl. »kontrollørene«, hvor der desuden er fejl i stammen). De 2 sværeste prøveord er fremmede substantiver i bestemt form pluralis. Den særdeles lave rigtighedsprocent for *passagererne* (i sammenhængen: *Nogle af passagererne ser på deres ure*) skyldes højst sandsynligt de to identiske stavelser, *-erer-*. To eller flere ensartede strukturer som følger umiddelbart efter hinanden, såkaldt strukturparallelisme, giver meget ofte anledning til problemer. I FSA 2008 finder vi prøveordet *leverandører* med en rigtighedsprocent på 58,2. Men da der her er tale om en ubestemt form, går det ikke an at sammenligne med *kontrollørerne* og *konduktørerne* fra 1978.

Det tredjesværeste prøveord, præsensformen *flimrer* (i sammenhængen: *men ordene flimrer for øjnene*) er stavet rigtigt af 48,5 % af eleverne. Det prøveord i FSA 2008 og FSA 2010 der bedst kan sammenlignes med *flimrer*, er *ændrer*. Den ukorrekte form »flimre« er ikke så udbredt som formen »ændre« i 2008 og 2010 (jf. tabellerne ovenfor). Men heller ikke her går det an at sammenligne rigtighedsprocenter for dermed at konkludere noget om udviklingen i antallet af *r*-fejl; det fremgår jo tydeligt af resultaterne fra FSA 2008 og (især) 2010 at nogle ordstammer fremkalder flere *r*-fejl end andre.

Hvad mangler der i undervisningen?

De mange fejl i *-re*-verbernes bøjningsendelser skyldes som bekendt at

det talte sprog ikke har et modsvar til skriftens forskel mellem *-re* og *-rer*. Forskellen til de øvrige verber er slående: I FSA 2008 finder man bl.a. præsensformerne *betyder* og *omfatter* (i sammenhængen: *at det betyder noget, der omfatter hele jorden*). De to prøveord *betyder* og *omfatter* blev stavet rigtigt af henholdsvis 98,8 og 99,2 af eleverne og var dermed de to letteste prøveord i diktaten. Når forskellen mellem præsens og infinitiv er hørbar, er det således uproblematisk at gengive endelsen korrekt i skriften.

Som det er fremgået, har eleverne lettere ved at føje præsensendelsen *-er* til visse ordstammer end til andre: Det er tilsyneladende noget lettere at føje *-er* til *absorber-* end til *ændr-*, og det er tilsyneladende markant lettere at føje *-er* til *medfør-* end til *ændr-*. Samlet set hænger et ords stavemæssige sværhed sammen med dets længde, hyppighed og oprindelse: Korte, hyppige, hjemlige ord er lettere at stave end lange, sjældne, fremmede ord. Disse faktorer synes imidlertid ikke at have væsentlig indflydelse på stavningen af verbernes præsensendelse, for præsensformen *ændrer* er kortere og langt hyppigere end *absorberer* (jf. KorpusDK), og ordet *ændre* er, i modsætning til *absorbere*, af hjemlig oprindelse. Noget tyder derimod på at lydrækkefølge (fonotaks) spiller en vis rolle: I *ændr-* følger stammens *-r* efter en konsonantgruppe, i de andre fire *-re-* verber i FSA 2010 følger det efter en vokal. Denne mulige sammenhæng mellem fonotaks og fejl i bøjningsendelsen er

også nævnt i rapporten fra DPI (s. 21).

I *Retskrivningsordbogen* finder man i alt 7538 verber. 2415 af dem ender på *-re*. Der er med andre ord potentielle præsensproblemer (af varierende størrelse) knyttet til ca. en tredjedel af ordbogens verber.

Skolen har været opmærksom på problemet i årtier, og det behandles forholdsvis grundigt i de staveundervisningsmaterialer der findes på markedet, og som bruges flittigt i undervisningen. Men den megen opmærksomhed der i årenes løb er viet præsens-*r*, har tydeligvis ikke afhjulpet problemet. Hvad skal man så stille op? Den meget udbredte husmandsmetode der består i at udskifte det problematiske verbum (fx *ændre*) med et uproblematisk (fx *cykle* eller *spise*), er nok effektiv, men der er ret beset tale om symptombehandling. Metoden fordrer nemlig at staveren i den konkrete skrivesituation er opmærksom på at der er et særligt problem med det aktuelle verbs præsensform. Det kræver en vis morfologisk og grammatisk bevidsthed: Verbet skal identificeres som et »problemverbum«, og dets aktuelle tempusform skal bestemmes. De fleste skoleelever i de ældre klasser kender metoden, og mange kan bruge den med det ønskede resultat. Men den virker af gode grunde kun når eleverne er opmærksomme på at der er behov for at tage den i brug. Det er de når der trænes præsens-*r* i skolen, og det er de til dels også når de i retskrivningsprøven besvarer opgaver af typen »Rigtig form« og »Fra datid til

nutid«, hvor opgaven går ud på at ind-sætte den rigtige bøjningsform af et ord:

»I 1928 (publicerede) _____ en britisk forsker resultater, der (tydede) _____ på, at dna indeholder menneskets arvemasse, og i 1944 (førte) _____ to amerikanere det endelige bevis for, at dna er alene om at overføre egenskaber mellem generationerne« (uddrag af opgaven »Fra datid til nutid«, FSA 2011).

I en opgave som den ovenstående er der ensidigt fokus på præsensformen, og her ringer der tilsyneladende en klokke hos mange elever: »Udskift verbet med cykler!« I sådanne opgaver ses der nemlig typisk noget færre *r*-fejl end i prøvens diktatdel, hvor alle tænkelige staveproblemer er i fokus samtidigt.

De forskere der har beskæftiget sig med problemet, ser ud til at være enige om kuren. Ifølge rapporten fra DPI (s. 81) må det »give stof til eftertanke, at så få ældre folkeskoleelever lader deres retstavning vejlede af en (rutinemæssig) morfologisk analyse«. Den skrivende må »(i sin bevidsthed) opdele prøveord i stamme og endelse i forhold til ordklasse og kontekst«. Ifølge Holger Juul (i *Danske Studier* 2001) kan »morfologisk opmærksomhed i bred forstand« i mange tilfælde afhjælpe problemer som skyldes flertydigheder i retningen fra tale til skrift: »Hvis man er i stand til at identificere ords grammatiske funktion, bliver det muligt at undgå en

række af de klassiske stavefejl: præsensformer ender på *-r*, infinitiver på *-e*, præsens participier på *-ende*, etc.« Alt tyder på at der er behov for en højnelse af elevernes grammatiske bevidsthed hvis man vil *r*-fejl og en række andre meget udbredte stavefejl til livs. De hidtil anvendte metoder har ikke virket efter hensigten, og der er derfor behov for mere forskning inden for området og for et øget samarbejde mellem sprogforskere og skolefolk med henblik på at få udviklet formålstjenlige undervisningsmetoder og *-materialer*.

Jørgen Schack (f. 1961)
seniorforsker ved Dansk Sprognævn
medlem af opgavekommissionen for
dansk – læsning, retskrivning og
nationale test

Børneminister eller maskinrum?

■ Kandidater til Årets ord 2011

Vær med til at vælge det nye Årets ord. Tidligere har Mål og Mæle givet evigt liv til bl.a. *ommer*, *Udlændingservice* og senest *askeramt*. Denne gang kommer Årets ord måske til at stå i folketingsvalgets og regerings-skiftets tegn.

Ministerlisten

Vi har siddet og kigget lidt på den nye regering. Her er således fem nye ministertitler, som vi nominerer til kandidater til titlen *Årets ord*:

- vækstminister
- innovationsminister
- børneminister
- investeringsminister
- byminister

Det er nogle af de mere mundrette titler, som fungerer *både* som sammensætning og som præpositionsforbindelse: *vækstminister* eller *minister for vækst/innovation* etc.

Andre titler er mest gangbare som præpositionsforbindelser, fx *minister for by, bolig og landdistrikter*. Denne nydannede titel er i øvrigt mærkelig, både af indhold og struktur: Hvorfor skal vi have en minister for det hele? Er land og by ikke totaliteten, eller skal det forstås i meget snæver forstand, så det er *provinsen*, der ikke har brug for en minister? Der skal jo altid prioriteres, ellers var der ingen

grund til at have hverken ministre eller regering.

Maskinrummet

Når vi er ved det politiske liv, hvad er så mere oplagt end at tage et kig ned i *maskinrummet*? Efter valget forlød det, at »Vestager vil ned i det økonomiske maskinrum«. Det er *ikke* bogstavelig talt et maskinrum med svedende dieselmaskiner og olie på gulvet. Der er tale om en ret ny, overført betydning, som virkelig er blevet udbredt i år. Maskinrummet er nu generelt et sted, 'hvor det afgørende og indflydelsesrige arbejde forgår'. Fra maskinrummet har man skruet i vandet. Det er kommandobroen med arbejdshandsker på. Den nye betydning af *maskinrum* markerer, at her har dem, der laver arbejdet, også indflydelse.

Mål og Mæle ønsker godt valg og minder om, at I læsere hjertens gerne må indsende kandidater.

KF

Sprogene i Sverige – et svensk sprogatlas

Af Kjeld Kristensen

I skånsk hedder en dreng *påg*. Ordet kommer af det svenske ord *påk* 'kæp, stok' via en spøgende betydningsoverføring. Som det fremgår, har skånsk dialekt *g* efter vokal dér hvor svensk rigssprog har *k*, fx også i ordparret *kaga* – *kaka* 'kage', og det er tegn på at skånsk kan betragtes som en østdansk dialekt sammen med bornholmsk. Forresten kender vi også i dansk ordet *pog* '(lille) dreng'. I størstedelen af Sverige er det almindeligste ord for dreng, også i moderne svensk, *pojke*, der allerede i middelalderen er indlånt fra finsk, hvor formen er *poika* 'dreng; søn'.

At eskimoer har en hel masse ord for sne, regnes efterhånden for en usand videnskabelig vandrehistorie. Men samisk som det tales i området omkring Jokkmokk i Nordsverige, har over 300 ord der har med sne at gøre. Ordvalget i en given situation kommer an på hvilken egenskab ved sneen man vil præcisere i den aktuelle sammenhæng, fx hvilken snedybde et snefald giver, eller hvor godt eller dårligt sneen kan bære. Det var forhold af afgørende betydning for samers tidligere levevis med rener, jagt og skiløb.

I Sverige har der i skolerne været obligatorisk undervisning i engelsk siden 2. verdenskrig. Derudover er der valgfri undervisning i et frem-

medsprog mere, dog obligatorisk som adgang til gymnasiet. I de senere år har spansk fortrængt tysk som det populæreste andet fremmedsprog, og i næsten en fjerdedel af landets kommuner er spansk større end tysk og fransk tilsammen. Kun i USA har spansk en lignende førerposition.

Disse tre eksempler på sprogforhold i Sverige er hentet fra et nyt, stort sprogatlas, *Språken i Sverige*, som jeg her vil præsentere. Værket er udkommet som nr. 22 i serien »Sveriges Nationalatlas«, som bl.a. omfatter bind om befolkningen, om arbejde og fritid og om planter og dyr. *Språken i Sverige* er redigeret af Östen Dahl og Lars-Erik Edlund og er skrevet af over 30 fremtrædende svenske sprogfolk. Det i format og omfang store værk indeholder tekster, ca. 100 sproggeografiske kort og mange illustrationer der tilsammen giver et både bredt og nuanceret billede af såvel svensk sprog i rum og tid som de andre sprog i Sverige, hele den sproglige mangfoldighed i Sverige (og til dels udenfor) før og nu. Der er kapitler om sproghistorie, dialekter, stednavne, personnavne, minoritetssprog, indvandrersprog, svensk ude i verden og fremmedsprog i svenske skoler. Med værket følger en cd med prøver på 10 svenske dialekter.

Svensk i rum og tid

Den geografiske udbredelse af svensk sprog og den sproglige variation fra sted til sted, især før i tiden, får man på en og samme gang et indtryk af på et opslag foran i atlassen. Det viser ca. 50 versioner af samme svenske sætning, »Ovanför fönstret hängde långa istappar«, spredt ud over hele det svenske dialektlandskab inklusive de svensktalende dele af Finland og Estland. Historien bag de mange parallelsætninger er at en lærer i Älvdalen i Dalarna skrev en fortælling på den lokale dialekt om en kone og hendes kat. Den blev så populær at den blev oversat til mange andre svenske dialekter. Fra denne fortælling stammer sætningen i sine mange dialektale varianter. På älvdalsk lyder den: »Uwonar glasum ajngd er nog lang ajsickler«. Man lægger bl.a. mærke til gloserne *glas* om vindue, i stedet for det tyske låneord *fönster*, og *ajsickler* om istapper, jf. engelsk *icicle* 'istap'. Älvdalsk adskiller sig så meget fra moderne svensk at det har været på tale at anerkende det som et officielt minoritetssprog.

På opslaget med parallelsætningerne er der et eksempel fra Gammalsvenskby i Ukraine: »Ötaferer finstre var som oppklämftar lång istappar«. På dette sted ved floden Dnjepr er der endnu nogle få svenske dialekttalende tilbage fra en gammel svensk bosættelse. I 1782 flyttedes på kejserinde Katarina den Andens ordre en gruppe på næsten 1000 svensktalende personer fra øen Dagö ved den estiske vestkyst til Ukraine. I bosæt-

telsen Gammalsvenskby levede de og deres efterkommere indtil 1929, hvor de under beskyttelse af Røde Kors udvandrede til Sverige. Der er i bogen en beretning på gammalsvenskbysmål, der er en estlands-svensk dialekt, om afrejsen. Nogle få af gammalsvenskbyboerne fandt sig ikke til rette i Sverige og rejste tilbage til Gammalsvenskby i begyndelsen af 1930'erne. Denne historie er et eksempel på de mange interessante og indimellem kuriøse detaljer som man også finder i bogen.

Den sproghistoriske oversigt i *Språken i Sverige* strækker sig fra runerne til vor tid – ja, tager endda udgangspunkt før runerne i udviklingen af de germanske sprog over udspaltningen af urnordisk frem mod dannelsen af et egentligt svensk sprog, fornsvensk, ca. 1225. Runesvensk kaldes alligevel sproget på runestenene ca. 800-1225 skønt det ikke adskiller sig ret meget fra vikingetidens olddansk. De runesten der afbildes og omtales i værket, fx Rökstenen i Östergötland fra 800-tallet, er altså fra en tid hvor svensk sprog var i sin vorden. Herefter følger en redegørelse for de sproglige forandringsprocesser i svensk lige siden, illustreret med en lang række kommenterede tekster, fx den ældre Västgötalov ca. 1225, Gustaf Vasas Bibel 1541, Carl von Linnés rejsebeskrivelser 1732 og 1741, Bellmans Fredmans epistlar 1790, Strindbergs Hemsöborna 1887 og nutidssvenske tekster af bl.a. Sara Lidman, Kerstin Ekman og Povel Ramel.

Den allersidste tekst i oversigten,

den sten der sammen med den første runestens knap nok svenske tekst indrammer det over tusindårige stræk i svensk sproghistorie, er begyndelsen af svensk-tuneseren Jonas Hassen Khemiris debutroman fra 2003, »Ett öga rött«. Han benytter sig her af en konstrueret sprogstil med mange træk fra multietnisk ungdomssprog. Det er et svensk i opbrud eller i hvert fald under indflydelse af indvandrersprog. Et gennemgående sprogræk er bruddet med den almindelige V2-ordstilling. Denne har vi i eksemplet »Igår köpte jag en bil«; verbalet står på plads nr. 2 i sætningen. Men Khemiri skriver, med et eksempel fra den gengivne tekst: »I dag det var sista sommarlovsdagen och därför jag hjälpte pappa i affären«. Her står verbalet (*var*) på plads nr. 3, efter *i dag* (1) og *det* (2). Det er givetvis et træk fra indvandrersprog, en parallel til engelsk, som netop adskiller sig fra alle andre germanske sprog på dette punkt. Derfor kan det i amerikansvensk, dvs. svensk hos svenske indvandrere i USA, hedde:

I det sydlige Sverige bruges den samme udtale af r som i dansk (fra Språken i Sverige).

»År 1894 fyra unga män var på väg till Amerika«, et eksempel hentet fra det senere kapitel om Sveriges sprog ude i verden. V2-ordstillingen er omtalt i et indledende kapitel om sproglægtsskab, sprogfamilier, sprogtypologi og sprogkontakt. Her sættes det svenske sprog i et globalt perspektiv.

Svenske dialekter

I to kapitler omtales den regionale variation i svensk talesprog sådan som den især kommer eller snarere kom til udtryk i dialekterne. Her fortælles der om nogle enkelte udvalgte dialekter, bl.a. skånsk og smålandsk, og om de sproglige grænser udadtil og indadtil. Også nogle sprogræks variation på kryds og tværs af hele det svenske sproglandskab beskrives og illustreres på kort. Særlig interessant er r-lydenes udbredelse i svensk. På to kort vises det at det bagtunge-r vi har i dansk, findes i sprogene i et sammenhængende vesteuropæisk bælte fra Frankrig over Tyskland til Danmark, Sydsverige og det sydvestlige Norge (se illustrationen). Det har sandsynligvis spredt sig som en sproglig nyhed fra sydvest til nordøst. Nordgrænsen i Sydsverige går fra det sydlige Halland op mod sydspidsen af Vättern og derfra ned til egnen nord for Kalmar, og den har ligget fast temmelig længe, i hvert fald siden 1930'erne. I et område nord for grænsen (lysere gråt på kortet) optræder det såkaldte göta-måls-r, med bagtunge-r i forlyd i trykstærktavelse og tungespids-r i

øvrige positioner i ordet; altså udtales det første r i ordet *röra* som et bagtunge-r, det andet r som et tungespids-r. Nord for dette overgangsområde findes kun tungespids-r'et.

Det er en populær fremstillingsform at vise dialekters forskellige udtryk for det samme indhold på et kort, fx jyske dialekters forskellige ord for ørentvist. Sprogatlasset indeholder da også flere dialektgeografiske kort af denne type, fx for ordene *pojke* 'dreng', *flicka* 'pige', *springa* 'løbe' og *potatis* 'kartoffel'. Kartoffel kan fx hedde *pantoffla* i Skåne og *jordpäron* i Småland. Men man skal huske at disse kort fremstiller ældre sprogforhold, og at de svenske dialekter siden da har været i tilbagegang og efterhånden afløses af udtynnet dialekt, regionalsprog og standardsprog (»rigssvensk«). Derfor optræder det nu meget almindelige hverdagsord *tjej* for pige ikke på det pågældende kort. Ordet stammer fra romani og er derfra indlånt i svensk i begyndelsen af 1900-tallet.

Stednavne og personnavne

Navne har såvel sproglig som social, økonomisk og kulturel interesse. I et kapitel omtales nogle grupper af svenske stednavne med endelserne *-anger/-ånger*, *-und*, *-sta(d)*, *-inge*, *-löv*, *-lösa*, *-vin*, *-hem*, *-tuna*, *-by*, *-torp*, *-ryd* (med varianter), *-säter* og *-måla*. I nogle tilfælde anlægges der et videre skandinavisk perspektiv, som når de illustrerende kort også viser stednavnenes udbredelse i Danmark og

Norge, fx *Jegindø* i Nordvestjylland, udviklet af olddansk *Ekund* 'stedet med ege', og *Stavanger* og *Hardanger* i Vestnorge. Disse stednavne er gamle, de ældste måske fra tiden mellem Kristi fødsel og vikingetiden. En nyere foreteelse i svensk navneskik er *kvarternamn*, på dansk karrénavne, navne på de firkanter som bygningerne i en større by udgør, hver især afgrænset af fire gader rundt om. Skikken opstod i Stockholm omkring 1640 og bredte sig til bl.a. Uppsala med navne som *Trädgården*, *Fågelsången*, *Duvan*, *Leoparden* og *Oxen*. De tre sidste navne er dyrenavne, eksempler på gruppenavngivning, som er en navngivningsmode vi kender fra danske gadenavne i et kvarter. Navngivning af karreer findes kun i Sverige, og navnene står stadig med småt på gadeskilte i Stockholm.

I Sverige er flernavnesystemet for personer mere udbredt end i Danmark. Over 90 % af befolkningen har mere end ét fornavn; gennemsnittet er to. Der er sproglige betegnelser for disse to fornavne: *tilltalsnamn* 'kaldenavn' og *andranamn* 'ekstra fornavn som ikke bruges i tiltale, og som oftest står efter det brugte fornavn' (ikke synonymt med mellemnavn). Den meget almindelige svenske brug af uformelle omdannelser af de formelle navne er også omtalt, fx Lasse af Lars og Kajsa for Karin.

Officielt sprog, minoritets-sprog og ind- og udvandring

Det fremgår allerede af titlen at *Språken i Sverige* ikke kun handler

om svensk. Man regner med at over 1 million personer bosat i Sverige har et andet modersmål end svensk. I bogen er der en liste med de 50 største sprog i Sverige. Dansk er nr. 7 på listen med ca. 55.000 personer, lige efter norsk. Efter svensk, som selvfølgelig topper listen, følger finsk og arabisk. Finsk har en særlig status i Sverige; det er officielt minoritetssprog. Ifølge svensk lovgivning er svensk hovedsprog i Sverige og dermed Sveriges officielle sprog i internationale sammenhænge, bl.a. i EU. Det er egentlig paradoksalt at svensk kun er Sveriges officielle sprog uden for Sverige (svensk er i øvrigt også officielt sprog i Finland sammen med finsk). Paradokset skyldes at den svenske rigsdag i år 2000 gav følgende fem sprog status som officielle minoritetssprog: finsk, jiddisch, meänkieli (den form for finsk der tales i den svenske del af Tornedalen ved grænsen mellem Sverige og Finland), romani og samisk. På linje hermed skal også det svenske tegnsprog værnes og fremmes. Særskilte kapitler beskriver minoritetssprogene og deres eventuelle dialekter (også for tegnsprog!).

Bogens sidste kapitler handler hovedsagelig om de sproglige konsekvenser af den store indvandring til Sverige gennem tiderne og den store udvandring fra Sverige i årtierne omkring år 1900, først og fremmest til USA, især Minnesota. Der er bl.a. kort over antal indvandrere fordelt over Sverige, med koncentration i og omkring de store byer i Mellem- og

Sydsverige, bl.a. Malmö. Der er punktnedslag som fx kort over antal elever der er berettigede til modersmålsundervisning i et aramæisk sprog, fx nysyrisk, i 2006; i Sverige er modersmålsundervisning i skolen langt mere udbredt end den er i Danmark. Og der er omtale af udvandrersvensk, bl.a. amerikansvensk og misionessvensk, det svenske sprog i provinsen Misiones i det nordøstlige hjørne af Argentina, hvortil flere hundrede svenskere udvandrede omkring år 1900.

Språken i Sverige er et imponerende værk som giver et mangefacetteret billede af sprogforholdene i Sverige (og uden for) før og nu og åbner for fascinerende indblik i både små og store sproghistorier. Det er summen af mange svenske sproffolks arbejde gennem tiderne der her præsenteres i tekst og på sprogeografiske kort i tilgængelig form. Netop de anskuelige kort er værkets store attraktion. Kan vi også få sådan et sprogatlas om sprogene i Danmark? Meget af dette stof – og i øvrigt en hel masse andet – vil dog være at finde i en dansk sproghistorie der er under udarbejdelse i Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Kjeld Kristensen (f. 1943)

Konsulent

*Det Danske Sprog- og Litteraturselskab,
tidligere dansk lektor i Uppsala og
hovedredaktør af Svensk-dansk ordbog
(2010), DSL/Politiken*

*Den ypperste svenske sproghumor fungerer også på dansk.
Jan Stenmark, trykt med tilladelse fra Bulls Press.*